

*Voorwoord | Een nieuwe studie over ‘de derde arm’, ook een nieuwe derde weg
in de sociale geschiedenis – 14*

Inleiding | De naaister en de kunstenaar, een vergeten huwelijk

---

- Genese van de vraagstelling: van Menen naar Europa – 17
- De coöperatie: een voetnoot in de sociale geschiedenis – 19
- De socialistische arbeidersbeweging en haar ‘geschiedschrijvers’ – 21
- Internationaal comparatief onderzoek als beloftevol pad? – 25
- De grenzen van het onderzoek en de structuur van het verhaal – 28

*Hoofdstuk 1 | De sociale kwestie: ‘Een nieuwe Gordiaanse
knoop in Europa’ (– 1848)*

- Productie van een ‘manufacturing population’ – 34
- De ‘humanitaire socialisten’ en de coöperatie – 37
- ‘Rochdale’ of de kracht van een oorsprongsmythe – 39
- 1844: een mijlpaal in de coöperatieve geschiedenis – 43
- Coöperatief succes werkt: een voorbeeld – 47
- Leerlingen van Owen of pragmatische ondernemers? – 49
- Continentaal Europa slapend op een vulkaan – 53
- De organisatie van de arbeid: een socialistisch experiment – 56
- Als het regent in Parijs – 59
- ... druppelt het in Brussel – 61

*Hoofdstuk 2 | Het scheiden der wegen: coöperatie als
middel tegen socialisme*

- De liberale wedergeboorte van de coöperatie – 70
- Victor Aimé Huber: theoreticus voor de praktijk – 71
- Kredietcoöperaties voor ‘Mittelstand’ en boeren – 73
- Iedereen kapitalist? – 75

The Rochdale Pioneers touring Europe	– 77
Coöperatieve verspreidingskanalen, tegenstanders en tegenvallers	– 80
De Eerste Internationale	– 84
Karl Marx, Joseph Proudhon of Ferdinand Lassalle?	– 86
‘Proletariërs aller landen, verenigt U!’: de theorie	– 91
Een coöperatief monopolie voor ‘les bourgeois’?	– 94
‘Proletariërs aller landen, verenigt U!’: de praktijk	– 96
<i>Co-operators</i> versus <i>Trade Unionists</i> in Groot-Brittannië	– 97
De dominantie van Schulze-Delitzsch en Raiffeisen in Duitsland	– 98
Stakingen en coöperatieve dekmantels in Frankrijk	– 99
Van federaties en ‘plaatselijke toestanden’	– 103
Internationalisten en coöperatoren in België	– 105
De Brusselse sectie agerend in een coöperatieve woestijn	– 105
Brusselse praktijken: <i>De Werkman Vooruit</i> , <i>La Ruche</i> , <i>La Fourmi</i> en <i>Plança et Cie</i>	– 108
Coöperatieve ervaringen en ontgoochelingen buiten Brussel	– 113
En de liberalen?	– 115

Hoofdstuk 3 | *Vooruit met die coöperatieve beweging* (1875-1885)

De ‘nationalisatie’ van de arbeidersbeweging	– 128
De <i>Sozialdemokratische Partei Deutschlands</i> als voorbeeld	– 130
Het <i>Sozialistengesetz</i> en het primaat van de politiek	– 130
Van Gotha (1875) tot Erfurt (1891): de SPD en de coöperatie	– 131
Coöperatieve uitzonderingen bevestigen de regel	– 135
<i>Vooruit</i> : ontstaan van een model	– 136
Gent, ‘la plus forte citadelle du socialisme’	– 136
Het zoeken naar een nieuwe dynamiek en <i>De Vrije Bakkers</i>	– 138
‘Naar school bij de Duitschers’	– 141
<i>Vooruit</i> of de creatie van een oorsprongsmythe	– 143
Van <i>De Vrije Bakkers</i> tot <i>Vooruit</i>	– 144
<i>Vooruit</i> en het doorbreken van de fatale cirkel	– 150
Van VSAP tot BSP	– 153
Socialistische kruisvaarders	– 153
Brussel, ‘un véritable chaos de partis socialistes’	– 154
Over de voorlopers van het Brusselse <i>Maison du Peuple</i>	– 157

- Verviers en het volharden van de ‘theologen des revolutie’ – 160
- De Nederlandse ‘Domela Nieuwenhuisbeweging’ – 163
  - Het ANWV en het sociaal liberalisme – 163
  - Sociaaldemocratie, Haagse pastorie en Gentse coöperatie – 165
  - Amsterdamse, Rotterdamse en Haagse coöperatieve experimenten – 168
  - ‘Trotsch tegenover den mindere, kruipend tegenover den meerdere’ – 170
  - De Groningse *Toekomst* en Edmond Van Beveren in Nederland – 172
  - Een burgerlijk paard voor een socialistisch Troje? – 174
- Franse socialisten: meesters zonder leerlingen? – 178
  - De arbeiderscongressen van 1876 en 1878 – 179
  - Marseille 1879 en de triomf van Jules Guesde – 182
  - Sectaire onderlinge verdeeldheid – 185
  - Le Nord* als uitzondering – 186
  - De stakingen van maart 1880 – 188
  - ‘Vooruiters’ en ‘guesdisten’ in le Nord – 190

Hoofdstuk 4 | *Consumeren voor de revolutie of de revolutie consumeren?*

- Van Gents tot Belgisch model – 210
  - ‘Vooruit, toverwoord dat ons aanvuurt’ – 210
  - Voordelen hebben nadelen – 214
  - De levensvatbaarheid van het socialisme ‘bewijzen’ – 218
  - In deeg verstikkende anarchisten – 221
  - Realisatie van een geünificeerde *Belgische Werkliedenpartij* – 224
  - Socialistische coöperaties als ruggengraat – 227
  - De *jacquerie* van 1886 – 230
  - De *Commission d’Enquête du Travail* van 1886 en de coöperatie – 233
- Organisatiepatriottisme en revolutionair attentisme – 235
  - Naar een synonymie van ‘wettelijk’ en ‘revolutionair’ – 235
  - Defuisseaux of Anseele? – 238
  - Democratisch stemrecht en coöperatieve wetgeving – 240
  - Pragmatisme en coöperatisme – 243
  - Anseele: ‘wettig geijkt voorman’ – 246
  - Naar een federatie van coöperaties? – 247
  - Consolideren, maximaliseren, professionaliseren, monopoliseren – 251

- Grenzen aan de groei – 255
  - Machteloze interne oppositie – 255
  - Gedifferentieerde externe oppositie – 257
  - Brabantse en Waalse vertalingen van een ‘Gents karaktersverschijnsel’ – 261
  - En Vlaanderen? – 266
- Going international both ways – 270
  - Naar een nationaal geconstitueerde socialistische Internationale – 271
  - Politieke economie, coöperatie en de *Ecole de Nîmes* – 274
  - Charles Gide en het coöperatisme – 277
  - Autour de la Tour Eiffel*: alle macht aan de consument? – 279
- Liberaal socialisme of al dan niet coöperatief collectivisme – 282
- De guesdisten en ‘l’organisation modèle’ van de BWP – 285
  - Hét atypische departement: *le Nord* – 285
  - De grens als troef – 287
  - Guesdisten versus Jules Guesde – 290

Hoofdstuk 5 | Het demonstratie-effect

- Organisatorische superioriteit en proselitisme – 310
  - ‘Révolution verbale et Révolution pratique’ – 310
  - Het Internationaal Socialistisch Congres van Brussel ... – 313
  - ... en de tweede pacificatie van Gent (1891) – 316
- In het land van de *Rochdale Pioneers* – 319
  - ‘Co-operation the Pacific’ versus ‘Socialism the Insurgent Force’? – 319
  - Van ‘well-known Vooruit’ tot ‘Co-operative Party’ – 321
- De coöperatieve inertie van de SPD – 325
  - Nieuwe wetgeving en stijgende populariteit van ‘die Firma *Genossenschaft*’ – 325
  - ‘Kleingewerbetreibender’ bepalen de officiële houding – 327
  - ‘Sozialdemokratisierung’ in de praktijk – 330
- De PSI en het ‘socialismo positivo’ van de BWP – 333
  - Turati en de realisatie van een geünificeerde partij – 334
  - Italiaanse socialisten en ‘il modello belga’ – 337
- ‘Melk- en watersocialisme’ in de lage landen – 339
  - Exit Domela Nieuwenhuis ... – 340
  - De BWP, algemene werkstaking en coöperatieve graanschuren – 341
  - ... intro de Sociaal-Democratische Arbeiders Partij – 345

- Franse socialisten op zoek naar een ‘Chez nous’ – 347
  - De possibilisten, allemanisten, broussisten, guesdisten ... en anderen – 347
  - Een *Maison du Peuple* voor Parijs – 349
  - Van socialistische tot syndicale coöperatie – 351
  - Communistische coöperatie: *L’Ecole de Saint-Claude* – 354
  - Carmaux: van *Verrerie d’Albi* en Jean Jaurès – 355
  - De *Bourse des Coopératives Socialistes de France* – 358
  - Onderlinge (politieke) verdeeldheid als rem – 360

Hoofdstuk 6 | Au-delà du modèle Belge

- Het ‘verstenen’ van de droom in België – 378
  - Meervoudig stemrecht, minder middenstand – 378
  - Het ‘coöperatieve wondermiddel’ op het platteland – 381
  - Het samenwerken van ‘samenwerkende maatschappijen’ – 384
- De Nederlandse SDAP: ‘de Gentenaars tot voorbeeld nemen?’ – 388
  - Eendracht* – tweedracht – *Voorwaarts* in Utrecht als voorbeeld – 389
  - Brieven uit België en paalwormen in het hout – 392
  - Van sociaalliberalen en de *International Co-operative Alliance* – 394
  - Florentinus Marinus Wibaut: sociaalliberaal versus sociaaldemocraat – 397
  - De *Commissie voor de coöperatie* van de SDAP en de *Vrije Socialisten* – 401
  - Willen maar niet kunnen – 403
  - Dure ‘olie om de machine voor de strijd te smeren’ – 405
  - De spoorwegstakingen van 1903 – 408
  - ‘Een bedevaart naar het mekka der Coöperatie’ – 409
  - De *Nederlandschen Coöperatieven Bond* en de *Bond van Nederlandsche Arbeiderscoöperaties* – 412
  - Het ‘coöperatief crétinisme’ van de BWP en het duel tussen SDAP en SDP – 414
- Brussel 1899: een huis voor het volk (het demonstratie-effect bis) – 417
  - Onroerend rood, eigenwaarde en ‘fierheid’ – 417
  - De ‘ketterij’ van Millerand en Bernstein – 420
  - ‘Dort ist verwirklicht, was bei uns Zukunftsmusik genannt wird’ – 422
  - Duitse sociaaldemocratische coöperaties: het Belgische model voorbij – 425
  - Marxistische ‘parlomanie’ versus de ‘intellectuele en morele castratie’ van de BWP – 427

- Franse socialisten en het Belgische model: 'la force de l'exemple' – 431
Coöperatief kanaliseren van het socialisme of eenheid creëren onder kameraden – 432
Van *Parti Socialiste Français* en *Parti Socialiste de France* tot SFIO – 436
Franse socialistische coöperaties: het Belgische model voorbij – 441
Kopenhagen 1910: Au-delà du modèle belge – 444
Voorafgaand debat – 445
Au-delà du modèle belge en Belgique – 447
Kopenhagen: 'Après les pommes cuites, voici, pour les coopérateurs belges, les fleurs' – 450

Besluit | De 'Prise de Parole' van Vooruit in Europa – 484

- Bronnen en literatuur – 498
Personenregister – 550
Plaatsnamenregister – 556
Lijst van de afkortingen – 559